

JUBILEUM MARIE TĚŠITELOVÉ

PhDr. Marie Těšitelová, DrSc., se letos dožívá osmdesát let. V redakci Slova a slovesnosti působil přes třetinu století: výkonné redaktorství, zavedení r. 1953, převzala od M. Dokulíha v r. 1957, a od r. 1979 do r. 1990 byla vedoucí redaktorkou, jako další v posloupnosti V. Mathesius a B. Havránek. Výraz vedoucí redaktor/ka je ovšem třeba brát v dobovém kontextu: jiný valem měl tehdy, když SAS, vydávala ČSAV péčí ÚJČ“ (od r. 1953) a jiný od r. 1980, kdy řídil ústavu získal k časopisu zásadní kontrolní pravomoci: „Za podobných podmínek byla v letech 1978–1984 předsedkyní Hlavního výboru Jazykovědného sdružení při ČSAV.“

M. Těšitelová se narodila 3. dubna 1911 v Poličanech (dnes část Kuně Hory) v rodině mlynáře.

V r. 1940 maturovala na kunohorském reálném gymnáziu a v r. 1941 složila doplňující maturitu na kunohorském Lindnerově učitelském ústavu. Od r. 1942 do konce války působila na Kunohorsku jako učitelka. Ihned po válce studovala na pražské filozofické fakultě obory český jazyk a dějepis. Na radu prof. V. Šmilnera vypracovala státní práci *Prekvence slova a tvaru ve spise „Život a dílo skladatele Folynna“* od Karla Čapka. Praha 1947/48 (viz NR, 32, 1948, s. 126–130). To se jí podle jejích vlastních slov „stalo osudným pro celý další život“. Na jejím základě byla r. 1948 přijata do odd. Českého jazyka (vedeného J. Jelínkem). Výzkumného ústavu pedagogického J. A. Komenského (VÚP) pro přípravu toho, co známe pod zkratkou FSC (Jelínek, J. – Becka, J. V. – Těšitelová, M.: *Prekvence slova, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha 1961). Slovník byl téměř hotov na začátku 50. let, vyšel však o 10 let později. Jeho úvodní část ovšem neuvedla, že iniciátorem díla byl V. Přihoda (1889–1979), od r. 1927 soukr. docent experimentální pedagogiky (po válce profesor pedagogie) se zvl. zájmem k experimentální pedagogice) na pražské filozofické fakultě (ten sí z pobytu v USA přinesl behavioristické zaměření i smysl pro kvantitativní metody a modernizaci školství; od konce 20. let u nás zaváděl kvantitativní výzkum – kromě jiného – slovní zásoby (zachtva); a neuvedla ani to, že vedení VÚP mělo k práci na FSC spíše negativní postoje, který vyúsňl až do jejího zániku

(kvantifikace se tehdy brala jako projev „objektivismu“). – V l. 1950–1956 byla M. Těšitelová výkonnou redaktorkou čas. *Český jazyk*.

M. Těšitelové si povšiml při svých návštěvách VÚP (jednáni a diskuse o učebnicích a metodice výuky českiny) akad. B. Havránek, ředitel ÚJČ. Nemějte být pochyb o tom, co ho vedlo k tomu, že M. Těšitelovou přijal v r. 1956 do ústavu: odhadl její oddanost vědecké práci, její otevřenost, svědomitost, schopnost dlouhého intenzivního pracovního nasazení a neklamal se. Naopak pro M. Těšitelovou znamenala spolupráce s B. Havránkem v redakci SAS „velkou životní školu po stránce vědecké i redakční“. S její obětavou pomocí mohli upoután už na lážku, působit jako vedoucí redaktor SAS až do své smrti (1978).

Zprvu, do r. 1959, pracovala M. Těšitelová v odd. lexikografickém (jako členka lexikografického kolektivu ÚJČ je uvedena v SSSC II, 1964), v l. 1959–1965 v odd. pro současný jazyk a stylistiku (z té doby jsou její Útravy předponové číselného typu. In: *Tvoření slov v češtině*, 2. Odvovozování podstatných jmen. Praha 1967, s. 695–727; viz dále její stat. K slovoformě produktivité z hlediska kvantitativního. SAS, 33, 1972, s. 209–215), pak v odd. matematické a aplikované lingvistiky. Od té doby nebyla už nucena působit kvantitativní lingvistiku jen „ve volném čase“, jak tomu bylo ještě s její kandidátskou disertací, vydanou v stručnějším znění pod názvem O morfoloogické homonymii v češtině (Praha 1966; slov. rec. J. Polráka v NR, 50, 1967, s. 219–221). B. Havránek sám ji jako téma kandidátské disertace navrhol příklady sportovní autorství Baráka – Nerudy; to byla pamně jediná oblast, již tehdy z kvantitativně zaměřeného zkoumání uznával; později byl k celku kvantitativní lingvistiky tolerantější (viz s. 47 nepublikovaného rkp. M. Těšitelové O historii české kvantitativní lingvistiky (Příspěvek k historii lingvistiky). Praha 1993).

Za pobytu vedoucí odd. matematické a aplikované lingvistiky L. Doležela v zahraničí byla M. Těšitelová v r. 1965 pověřena prozatímním vedoucím oddělení (jeho názvy a místo v ústavu níhde rachtli se v průběhu let vícekrát měnily), r. 1967 jmenována jeho vedoucí. Pro ně ihned začala kon-

cipovat plán (dnešní výraz: projekt), který po projednání a diskusích na různých fórech a útrovních ÚJČ a ČSAV nabyl výsledné formy koncem r. 1970: všestranná kvantitativní analýza současně spisovné češtiny, fonologická, gramatická, lexikální i gramatická.

Její Otázky lexikální statistiky (Praha 1974), jimiž získala hodnost doktora filologických věd, připravily půdu pro další frekvenční slovníky českiny (vše interní tisky ÚJČ) – Těšitelová, M. a kol.: *Frekvencí slovník současné české publicistiky*, Praha 1980; *Frekvencí slovník současné administrativy*, Praha 1980; *Frekvencí slovník současné odborné [věcné] vědecké – P. N.] češtiny*, Praha 1982; a syntetizující slovník zahrnující všechny slovy předchozí – *Frekvencí slovník češtiny věcného stylu*, Praha 1983 (dále FSV).

Její monografie *Využití statistických metod v gramatice* (Praha 1980) předznamenala statistický výzkum v gramatice, morfoloogii i syntaxi, jehož výsledky byly publikovány jednak v sedmi interních tiscích ÚJČ (Těšitelová, M. a kol.: *Kvantitativní charakteristiky současné české publicistiky*, Lingvistika II, Praha 1982; *Kvantitativní charakteristiky současné české publicistiky*, Tabulky a grafy, Lingvistika III, Praha 1982; *Současná česká administrativa z hlediska kvantitativního*, Lingvistika XV, Praha 1985; *Kvantitativní charakteristiky gramatických jevů v současné administrativě*, Tabulky, Praha 1983; *Paná a mluvna odborná čeština z kvantitativního hlediska (v rámci věcného stylu)*, Lingvistika IV, Praha 1983; *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny (v rámci věcného stylu)*, Tabulky a přehledy, Lingvistika VII, Praha 1983; *Kvantitativní charakteristiky gramatických jevů v češtině věcného stylu*, Tabulky a přehledy, Praha 1984); jednak ve výsledném syntetickém díle – Těšitelová, M. a kol.: *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*, Academia, Praha 1985 (dále K-VCh; viz podrobnou rec. J. Kránského v SAS, 47, 1986, s. 241–247), mluveného jako „do plnění“ *Mluvnice češtiny (MČ)*, které málo původně vyjít jako její samostatný svazek. Některé výsledky K-VCh pak byly uveřejněny i v populárním svazku Těšitelová, M. a kol.: *O češtině v číslech*, Praha 1987.

V r. 1985 byl úsek matematické lingvistiky (tak znel zrovna název pracoviště kvantitativní lingvistiky v ÚJČ) zrušen. M. Těšitelová ještě vydala retrogradní frekvenční slovník (Těšitelová, M. – Petr, J. – Králík, J.: *Retrogradní slovník současné*

češtiny, Praha 1986), postihující tvoření slov, které nebylo předněm vyše uvedených publikací. Parť ke koloritu doby, že slovník nezahrnuje adpektiva (příslušné množství papiru bylo totiž převedeno na vyřídění jiné publikace, vypuštěná část vyšla jako interní tisk Těšitelová, M. – Petr, J. – Králík, J.: *Retrogradní slovník tvarů adjektiv v současné češtině*, Praha 1985).

Přehledová kniha *Quantitative Linguistics* (Prague – Amsterdam – Philadelphia 1992), jejíž počátek verze vyšla jako skripta (Kvantitativní lingvistika, Lingvistické příručky, Praha 1977. Skripta FF UK v Praze; doisk 1987), prezentuje koncept kvantitativní lingvistiky, jak se M. Těšitelové vykrystalizovala během celého jejího vědeckého působení. Z bibliografie je vidět, do kterých oblastí kvantitativní lingvistiky M. Těšitelová zasáhla, např. do typologie (Das Tschechische als Sprachtyp aus quantitativer Sicht, *Linguistica Generalis*, 1, 1974, s. 157–165) a věrné sémantiky (Sémantika a statistika, SAS, 41, 1980, s. 100–105; *Ke kvantifikaci v oblasti sémantiky* (substantiva) I, SAS, 49, 1988, s. 81–100; *Ke kvantifikaci v oblasti sémantiky* (adjektiva) II, SAS, 50, 1989, s. 97–103).

Z posledních publikací M. Těšitelové jmenujme aspoň *On quantitative analysis of dialogue and morphology* (In: *Quantitative Linguistics*, 52, *Quantitative Text Analysis*, Trier 1993, s. 271–279), *Prague Linguistics and quantitative linguistics* (TCLP, 2, Prague – Amsterdam 1996, s. 73–81) a *Die tschechische Fachsprache im 20. Jahrhundert und ihre Erforschung: eine Übersicht* (In: *Fachsprachen / Languages for Special Purposes*, 2, W. de Gruyter, Berlin – New York 1999, s. 1545–1551). Nejnověji zaměřila M. Těšitelová svou pozornost na kvantitativní výzkum současné české prózy (srov. stat v NR, 83, 2000, s. 1–9). V zásadě na téžz materiálu je založena její stat publikovaná v tomto čísle.

Nyní příklad, po mém soudu dost významný a přitom zcela jednoduchý. K. Osolobě – K. Pala – P. Rychty (Prekvence vzorů českých sloves, SAS, 59, 1998, s. 262–277) srovnávají prvníh paděsatí sloves ve FSC a prvníh paděsatí sloves ve frekvencním seznamu svém (DESSAM). To, že je jistých šest sloves v DESSAM, a nikoli ve FSC, vysvětlují tím, že se tato slova „dosáhla do popředí nepochybně díky celkové orientaci dneška na etymologické otázky“ (s. 272). Avšak ve FSV jsou tři z nich v prvníh paděsatice sloves a jedno v paděsatice druhé, takže uvedené vysvětlení padá. To svědčí o závažnosti výsledků obsažených i v obdržení

dosažitelných publikacích M. Těšitelové a týmu, které vedla, a také o tom, že je dnes nezbytné pracovat nejen s FSC, nýbrž i s pokračovateli (viz výše), která výsledek FSC rozšiřují.

Jiny příklad, zásadnějšího rázu a širšího dosahu: V. Šmilauer napsal (Kvantitativní lingvistika a Marie Těšitelová, NR, 64, 1981, s. 198): „Statistika pomáhá pochopit některé jevy jazykové. Dobrým příkladem je postupný přechod od vzoru „kost“ ke vzoru „piseň“. Nejprve přecházejí 3. a 6. pád množného čísla (*hrad, myš, pak 7. pád množný (množ. noc)*, konečně pak ostatní pády množné a 2. pád jednotného čísla (ostatní pády by se vzorem „piseň“ shodně od počátku). Vysvětlení je v tom, že 3. a 6. pád množný má frekvenci (v procentech) 1,03 a 2,37; 7. p. množný 2,22, kdežto 1. p. mn. 5,94, 4. p. mn. 4,87 a 2. p. jednotný 16,92 [percentuální údaje podle FSC – P. N.]. Čím časěji se totiž některého tvaru užívá, tím pevnější má slovení. Jména na -ost si uchovávala původní skloňování, protože je velké množství podstatných jmen tvořených příponou -ost.“

Marne zde popis postupů přecházení, údaje o frekvenci pádů, hypotézu (A) o vlivu frekvence pádů na takové přecházení a hypotézu (B) o vlivu produktivnosti derivace afixy (derivace v zorce) na míru přecházení. Pro přecházení substantiv od vzoru „kost“ ke vzoru „piseň“ obě hypotézy platí. Lze takto vysvětlit i podobnější údaje o tomto přecházení v MC, 2 (s. 330–331) nebo bychom potřebovali frekvenci údaje přesnější? Vysvětlíme takto i jiné případy kolísání a přecházení mezi flexivními skupinami slov v češtině? Nebo bychom pro to potřebovali přesnější statistické údaje? Co když i po doplnění údaje hypotézy neplatí? Jak situaci řeší? Hypotéza A modifikovat? Formulovat hypotézu zcela odlišnou? Platí modifikovaná hypotéza i pro příklad Šmilauerovy Aid. Jak dopadne taková podrobná konfrontace MC, 2 a příslušných partí K v Ch? Uvědomme si ještě, že jsme uvažovali jen o kolísání a přecházení mezi flexivními typy („vzory“), ale že je řada dalších možných souvislostí mezi MC a K v Ch – jejím kvantitativním „doplněním“. Výsledkem podobného srovnání celkového bude zřetelnější sítě kontaktů obou analyz. analyz kvantitativní a kvalitativní, řečeno Trnkovým způsobem vyjadřování (Kvantitativní lingvistika, ČMF, 34, 1951, s. 66 a Kapitoly z funkční jazykové vědy, Praha 1990, s. 20). Vyleví se mezery v údajích, další problémy, potřeba dalších hypotéz aid.

Lze takovou výzvu v seriózním bohemistickém bádání opomíjet?

Odpověď by měla být nezávislá na momentálním přesouvání badatelského zájmu z empirických metod kvantitativních na metody kvalitativní a některých disciplinách či lépe řečeno v praxích na některých problémech okrajových. Je tedy vídat, že bez ohledu na vývojové posuny v současném lingvistice směřem k okruhům považovaným dříve za okrajové, závažné problémy chápáme dříve jako jednoznačně centrální tvají.

M. Těšitelová zažila nejen tvrdou ruční práci, kdy si nezbytnou pro působení v lexikální statistice, nejen přechod k deskriptivním strojům a nakonec k počítačům dalších generací. V různých obdobích jí bylo snášet protivensví různého druhu, slov. např. osudy FSC (viz výše).

Také vzhledem k tomu všemu jsou výsledky jejího vědeckého a vědecko-organizačního úsilí impozantní. V týmech, které vedla, byli J. Králík, J. Kraus, I. Nebeská, L. Uhlířová, P. Vašík. Jejima rukama redaktorky ŠS byly tvarovány – po stránce obsahové i formální – práce mnoha osobností naší tehdejší i budoucí lingvistiky.

Pavel Novák

*Ústav lingvistiky a agronomistiky FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1*

OSMDESÁT LET PREMYSLA HAUSERA

Vzácně svěží a s neumdlévajícím elánem do vědecké i pedagogické činnosti se dožívá osmdesátin bohemista a nestor didaktiků českého jazyka prof. PhDr. Přemysl Hauser, CSC.

Narodil se 16. 4. 1921 v Oslavanech. Hornický kraj s českobratrskou tradicí s charakteristickými kuzelky huňury a hlubokými vrásami, v nichž našla řecké Hauserova ohlubená Oslava, měl významné reflexe v jubilanové odborném díle, v jeho pracovním životě i osobních zálibách. Ukončení gymnázia studium na Blahoslavově gymnáziu v Ivančicích a abiturientského kurzu při obchodní akademii v Brně (1940–1941) bylo provázáno událostmi vřeholícím posleze 2. světovou válkou. Zivovní plány Hauserovy byly dočasně přerušeny pracovním nasazením, mimo jiné v oslavanských dolech, Po osvobození absolvoval P. Hauser v r. 1947 FF

MU v Brně (obor čeština-filozofie). Poté jako sítě-doktorský profesor působil na domovském gymnáziu v Ivančicích, vyučoval na ZŠ v okolí roditelů a v r. 1948–49 se ocitl znovu na nucené brigádě v dolech. V r. 1950 získal na FF v Brně doktorát filozofie a v r. 1954 se stal odborným asistentem na vysoké škole pedagogické (Pedagogickém institutu) v Praze. Tam později působil i jako vedoucí Katedry českého jazyka a literatury. V r. 1964 mu byla na Univerzitě Karlově propůjčena hodnost kandidáta filologického věd a o 3 roky později se habilitoval a byl ustanoven docentem na Katedře českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty UK. V letech 1971–74 byl jako rektor českého jazyka vyslán na univerzitu do slovenské Lublaně. R. 1975 přešel z Prahy do Brna na Katedru českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty JUEP. Jako docent zde vyučoval do důchodu (1986) a i potom jako externista. Po svém reaktivování (1989) byl členem nové vzniklé katedry českého jazyka výše uvedené fakulty (v letech 1995–98 jejím vedoucím). Nyní – byť již jako pracovník se sníženým pedagogickým úvazkem – působí na tomto pracovišti nadále. Zúčastňuje se intenzivně práce na řadě výzkumných úkolů, grantů, nežádá jako jako vedoucí týmu, autor, ev. spoliantor učebnic a skript apod.

Hauserovu odbornou činnost nelze striktně rozdělit na vědeckou a pedagogickou. Jako didaktik vždy vycházel, aby výklad jazykového jevu vycházel z lingvistického fundamentu, jako jazykovědec zpravidla přistupuje k jazykové teorii se zřetelem na její využití v praxi, zejména ve výuce. Tato ambivalenost je na jedné straně zjevná z koncepce a zpracování jeho učebnic, didaktických statí a příruček, v nichž se zásada vědeckosti respektuje jako příus, na druhé straně z jeho jazykovědného díla, v němž rozsuzovatelé často sledávají dominanci didaxe. Snaha o sepsání obou složek se projevuje ve vřivralem snažení jubilanta o popularizaci vědeckých poznatků. Důkazem je i mnohalobé pravidelné (zejména v 70.–80. letech) informování učitelů-bohemistů o nových vědeckých poznátcích publikovaných v Slově a slovesnosti a v Naši řeči. Nejčastěji k tomu Hauser nacházel příležitosti na stránkách časopisů Český jazyk a literatura.

Hauserovy odborné publikace představují rozsáhlý a tematicky rozmanitý komplex. Vzhledem k omezeným možnostem se zde můžeme zmínit jen o některých z jeho prací, a to tak, aby to doku-

mentovalo šíři a význam jeho odborných zájmů. Neuvádíme je s bibliografickou přesností. Odkazujeme v tomto směru na údaje o Hauserově odborné činnosti do r. 1980 obsažené v Šláňku A1. Jedličky a B. Sedláčka v ČJL 31 (1980–81), 8, s. 375, dále pak na přehled Hauserových prací z let 1947–1986 publikovaný ve sb. Komunikativní zřetel v vyučování mateřskému jazyku (JUEP, Brno 1986, s. 152–158). Úplnou bibliografii jubilanových publikací má obsahovat sborník příspěvků ze semináře věnovaného jeho osmdesátinám a konaného v dubnu r. 2001 na PdF MU v Brně.

Hauserovy práce charakterizuje kromě zmíněného již zřetel k jazykové praxi autorův smysl o práce knižní (uvědomně alespoň v odborné literatuře často citované Tvoření podstatných jmen v době národního obrození z roku 1959, dále pak Puchmajerův rýmovník z roku 1972), Hauserovy oddílky ve vědeckých kompendích (např. na základě koncepce M. Dokulila zpracované Odvozování podstatných jmen v Mluvnici českých, 1, 1986), v časopisech a sbornících uvěřejněné statí, často pojednávající o jazykových jevech málo popsaných, zdánlivě periferních apod. (např. Intenzifikaci adjektiva založená na reduplikaci, Slovesa se zdvojenými předponami *zne-, zane-* aid.). Zpřesněný pohled na některé ze starších prací tohoto druhu ukazuje na předvidávnost Hauserovu, prokázanou v šláňkách o charakteru některých jevů (srov. např. dnešní vymezení stavu s *polo-, polav-, pól.*, který poukazuje na přechodový ráz těchto elementů). Z hlediska tematické šíře Hauserových prací připomeňme ještě alespoň jubilanův zájem o slangovou problematiku (např. příspěvky z pižeňských konferencí o slangu a argou včetně těch, které jsou obsahem jeho vlastních zkušeností z rodiště, jako je stat Vznik, zdvoje a vývoj hornického slangu na Oslavanech z roku 1995), dále o onomastická témata (Vlastní jména důlních děl z roku 1984), o syntax (příspěvky k jednotnému větám aid.).

Didakticky zaměřené publikace P. Hausera reflektují jak jeho koncepčně-organizační činnost (Odborná a didaktická příprava učitelů českého jazyka aj.), tak činnost metodickou: autorství a spoluautorství ucelených didaktik českého jazyka (např. Didaktika českého jazyka pro 2. st. ZŠ), tvorba učebnic pro všechny stupně škol sahající až